

Yektan Türkyılmaz: Ermeni Soykırımı Sadece Ermeni Soykırımı Değildir

Posted on 24/04/2017

Soykırım sürecinin başlamasının üzerinden 102 yıldan fazla zaman geçti. Ancak arada en az beş kuşak insan olmasına rağmen ne acılar dindi, ne sorular tümünden cevabını buldu, ne de benzer kaygılar yaşanmaz oldu. 2017 yılının çılgınlaşan dünyasından ve onun her geçen gün daha fazla alarm zilleri çalan Türkiye'sinden geriye dönüp bakınca soykırımın farklı yaşamları, karmaşıklığı ve kurtulması belki de imkansız laneti beliriyor zihnimde. Bir kez daha anlıyorum ki, Ermeni Soykırımı sadece Ermeni Soykırımı değildir. Neden mi?

Faillerin 'mana dünyası' ve kurbanların 'kimliği'

Ermeni Soykırımı üzerine Türkçe tartışmalar Taner Akçam'ın çığır açan Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Soykırımı kitabı ile başladı. Yine aynı zamanlarda Belge yayınlarından çıkan bir kısmı çeviri kitaplarla en azından sol cemaatte tabu sorgulanmaya başlandı. Her tarihyazımı gibi bu öncül yayınların ardından gelişen 'erken' Türkçe Ermeni Soykırımı literatürü de döneminin izlerini taşıyordu. Kimlik siyasetine uyanmış bir Türkiye ve özellikle Kürt hareketi ve İslamcı hareket üzerinden Kemalizm'in eleştirisinin entelektüel çevrelere damgasını vurduğu bir dönemdi bu. Dolayısıyla Ermeni Soykırımı, Kemalizm'in sefleliğine indirgenmiş İttihatçılık ideolojisinden kaynağını alan saik/güdülerle gerçekleşmiş bir eylemdi. İttihatçı düşünce ise gerçekte İslamcılıktan sekülerizme, Osmanlıcılıktan Türkçülüğün radikal biçimlerine bir kopuş ifade ediyordu. Dolayısıyla faillik seküler-(pan)Türkçülük merkeze konularak açıklanıyordu. Bir başka deyişle, Ermeniler, modern Türk ulusal kimliğinin ve ulus devlet inşasının önünde engel olarak görüldükleri için ortadan kaldırılmışlardı. Dolayısıyla da mağdurların hedef alınması neredeyse tamamen ulusal kimlikleriyle, yani

Ermenilikleriyle izah ediliyordu.

Türkiye akademisi ve entelijansiyası içerisinde soykırımı artan ilgi, 2000’li yılların başında, konu etrafında adı Türk ve Ermeni Araştırmacılar Atölyesi (WATS) olsa da aslında global entelektüel bir ağın oluşmasında önemli rol oynadı. WATS konferansları, soykırımı ilişkin mekanik-özcü yaklaşımların ve uzun dönemli bir tasarlanmanın gayet ikna edici eleştirilerinin geliştiği bir mecra oldu. Bu bağlamda en çok hedef tahtasına konulan isimlerden biri 2000’lere kadar Ermeni Soykırımı çalışmalarının en önde gelenlerinden biri olan Vahakn Dadrian olacaktır. Eleştirilerin büyük ölçüde yerinde olduğuna şüphe yok; ancak Dadrian tezlerinin marjinalleştirilmesinin pek fark edilmeyen bir sonucu, onun soykırımı dini kimliğin rolüne ilişkin vurgusu olacaktır.

“Devlet, ulus ve kimlik kurucu bir felaket”

Hala büyük ölçüde yaygın olan Türk ulusalcılığı odaklı anlatıların en büyük sorunu soykırımcı şiddetin ‘yaratıcı/kurucu’ yönünü küçümsemesidir. Bu yüzden de ideoloji/proje ile şiddet arasındaki ilişkiyi indirgemeci, tek yönlü ve basit nedenselliğe sıkıştırmasıdır. Daha doğrudan söylersem, Türk ulusalcılığı ve ulus devlet projesi olgunlaşmış, popülerleşmiş olduğu için imhacı terörün ortaya çıktığı argümanı hala değişik biçimleriyle, gizliden veya açıktan, genel kabul görmektedir. Bu iddianın yadsıdığı nokta ise Ermeni Soykırımının devlet, kimlik, ideoloji kuran bir felaket olduğudur. Yani Türk ulusalcılığı, kimliği ve devlet projesi aslında soykırım ile kuvvetlendi, şekil aldı, mümkün oldu. Dahası, ulusluk ile İslamlık arasındaki gerilimli birlikteliğin belki de en önemli temel taşı bu imhacı terör anında dikildi.

“Laik Türkçülük ile İslamcılığın ittifakı”

Ne var ki, 1990’lardan bu yana birçok analizci, maalesef İslamcılık ve laikçi Türkçülük

arasında abartılı bir gerilim anlatısı üretmiştir. Bu anlatı, bir yandan ikisi arasındaki karşılıklı kuruculuğa arkasını dönmüş, öte yandan da İslam dışı kesimlere karşı inşa olmuş bu köklü ve sınırları oldukça geçişken ittifakı yok saymıştır. Bu kaynaşma çok önemlidir; çünkü en azından son 150 yıldır, eğer illa ki Türklük ve İslamı ayrı yerlere koyarsak, çarpıcı bir biçimde iki kategoride siyaset yürütenlerin de 'düşmanları' aynı olagelmıştır. Tersten söyleyecek olursam, kritik tercih yapma anlarında istisnalar dışında, Türkçüler Gagauzların Hristiyanlığını, Türkmen Kızılbaşlarının Aleviliğini onların Türklük dışı kategorize edilmesine yeter gerekçe görmüştür. Benzer şekilde, İslamcı siyasal kesimler neredeyse istisnasız biçimde cumhuriyet rejimlerinin ehli-sünnet Kürtlere karşı otoriter ve çoğu zaman kanlı siyasetinin destekçisi olmuşlardır. 1950'ler sonrası derinleşen anti-komünizm ve 12 Eylül Darbesi, bu birlikteliğe yeni katmanlar eklemiş ve onu daha da pekiştirmiştir. Bu karşılıklı var eden birliktelik, şiddet anlarında hem işlevselleşmiş hem de yeniden kurulmuştur.

Trakya pogromlarında, 6-7 Eylül'de, Kanlı Pazar'da, Maraş'ta, Madımak'ta ve en son 7-8 Ekim de yaygın militan kitle tabanı bulmak zor olmamıştır. Bu birlikteliğe taban desteği, sadece faillik ile de sınırlı kalmamıştır; beraberinde ortaya çıkan memleketin efendisi kimliği ona uyumlu bir egemen ahlaki kurgu ve vicdan sistematiği, geç-Osmanlı ve Türkiye toplumunu ve siyasetini zaten belirleyegelmıştır. İşte bu birliktelikte 1890'lardan başlayarak devam eden Ermeni katliamları çok kritik rol oynamıştır. Dünya Savaşı'yla birlikte başlayan soykırımlarda pan-Türkçü ideologları ve onların İttihatçı merkez üzerindeki etkisi önemlidir. Ancak kurumsallaşmasını Abdülhamid döneminde gerçekleştiren devletin güvenlik aklı ve bürokrasisi ve çok daha önemlisi, imhacı kampanyanın yürütücüsü ve çokluk ittifakının çimentosu İslami söylem soykırımı mümkün kılan önemli şartlardı. İstanbul'daki merkezi otorite, ordu komutanları, valiler, alt-orta kademe yöneticiler, birçok Kürt aşiretleri, Çerkes milisleri vd. arasındaki imhacı konsensüsün İslami kimlik üzerine inşa edildiği şüphesizdir. Kimlik-ideoloji ve şiddet arasında bir nedensellik kurduğum sanılmasın. Ayrıca failliğin çok kimlikli, niyetli ve gerekçeli olduğu da unutulmamalıdır. Ancak buradaki vurgu, katliamların, yıkımın ve talanın 'meşrulaştırılmasında,' 'vicdanen yapılabilir' sayılmasında nasıl bir

söylemin işlevsel olduğudur.

'Dininin uğruna giden Ermeni'

Ermeni Soykırımı sadece Ermeni Soykırımı değildir, çünkü mağdurlar bir tek dar anlamda Ermeni oldukları için hedeflenmediler. Faillerin 'fantezi,' tahayyül dünyasında Ermeni'nin kolayca iç-düşmana dönüştürülebilmesinde 'gavur' kurgusunun önemi yadsınamaz. Vahan Boyajian'ın 1920ler başında New York'ta kaydettiği Derzor Destanı ağıtındaki 'dininin uğruna giden Ermeni...' dizesi bu durumun mağdurlar cephesinden en doğrudan dile gelmesidir.

Malum uzun yıllar boyunca Nazi Soykırımı bir tek Holokost, yani Avrupa Yahudiliğinin imhası olarak düşünölmüştür. Bu durum ancak 1980'lerden sonra değişecekti ve aslında mağdurlar arasında en azından Roma/Sinti, homoseksüeller ve engellilerin de olduğu ortaya konuldu. Bu, sadece mağdur grupların sayıca daha fazla olduğuna işaret etmiyordu. Aynı zamanda, faillerin tahayyül, niyet ve kasıt kurgularının de yeniden gözden geçirilmesini, yani Nazi soykırımlarına ilişkin modellerin kavramsal, uzamsal, zamansal ve metodolojik olarak yeniden düşünölmelerini gerektiriyordu. Öyle de oldu. Bir tek bununla açıklanamasa da bugün Nazi soykırımları araştırmaları 1980'lere kıyasla çok daha nüanslı, sofistike ve içgerilimli anlatılar üretiyor.

Süryani/Keldani ve Êzidî soykırımları

Evet, Birinci Dünya Savaşı soykırımları da bir tek Ermeni Soykırımı değildi. Mağdur gruplar arasında sayıca ve yıkımın niceliği açısından aynı seviyede olmasa da en azından Süryani/Keldani ve Êzidî gruplar da vardı. Bu grupların hepsinin Doğu vilayetlerinin 'tartışmasız' İslam-dışı cemaatleri olması, kırımlarda yukarıda değindiğim İslami

kimlik/ideolojinin öneminin bir kez daha altını çiziyor. Bu arada şunu ifade etmeliyim ki, aslında Süryani/Keldanilerin Seyfo/Sayfo (Kılıç) olarak andıkları kırım hiç çalışılmamış değildir. Vasburagan, Mardin, Diyarbakir ve Hakkari'deki kıyımlar hem misyonerler tarafından hem de Süryani/Keldanilerce katliamların hemen ardından başlayarak arşivleştirilmiştir. Daha sonrasında cemaatler içinden yazılmış birçok popüler tarih çalışması Seyfo'yu analiz etmiştir. Geçtiğimiz son yirmi yıl içerisinde ise Süryani/Keldani kıyımlarına cemaat dışı akademik ilgi de artmıştır.

Êzidî katliamları ise başından beri neredeyse tamamen unutulmuşluğa bırakılmıştır. Bu etnik temizliğin merkezi Vasburagan, daha da spesifik söylersem, Osmanlı İmparatorluğu'nun Van Vilayeti'ydi. Ne var ki, neredeyse bütün soykırımlarda mağdurlar arasında da bir imkanlar ve tanınmışlık hiyerarşisi oluşmuştur. Bu örnekte Êzidîler bu hiyerarşinin en dibinde yer almışlardır. Hala Êzidîlerin deneyimleri üzerine elimizde derli toplu bir çalışma yoktur. Aslında burada tartışmak istediğim sadece bu kıyımların birer birer ne derece araştırıldığı, gün yüzüne çıkarıldığı değil. Daha çok ihtiyacımız olan bu felaketleri birbirleriyle uzaktan ilgili, zamandaş olaylar olarak okumanın ilerisine geçebilmek. Bir başka deyişle, özellikle altını çizmeye çalıştığım, Birinci Dünya Savaşı soykırımlarına dair farklı grupların deneyimlerini kapsayacak ve bunları aynılaştırmadan hem bağlantılarını kuracak hem de failerin tahayyül, niyet ve kasıt kurgularını bu çerçevede yeniden düşünecek bir kavramsallaştırmaya olan yakıcı ihtiyaçtır.

Orta-Doğu'nun müslümanlaşması

Maalesef faillik cezalandırılmadığı, mağdurlar güçlendirilmediği koşullarda, toplu şiddet, ortaya kendisine etik/vicdan/adalet gerekçesiyle sempati duyulması gereken topluluklar çıkarmaz; tam tersine üzerlerinde yeniden şiddet uygulanabilir, 'yabancı,' 'şüpheli' ve hatta 'tehlikeli' bedenleri mimler. Bu yazı içerisinde tartışmak istediğim soykırım sürekliliğinin bir bileşeni bu noktadır. Ermeni, Süryani/Keldani veya Êzidîlere karşı şiddet ve etnik-temizlik

kampanyaları 1914-17 arasında sıkıştırılamaz. 1890'lardan başlayarak Osmanlı Ermenileri irili ufaklı birçok kırıma maruz kalmışlardı. Cumhuriyet döneminde ise katliamlardan bir biçimde kurtulan birçok Ermeni, 1930'lar boyunca iskan siyasetiyle vilayetlerdeki 'hassas' noktalardan teker teker ayıklandı, göçmeye zorlandılar. Aralarında Antep, Adana, Maraş gibi yerlerden soykırım mağdurlarının da olduğu yaklaşık 10 bin Ermeni Antakya Sancağı'nın ilhak edilmesi dolayısıyla, Lübnan'a, Kıbrıs'a ve oralarda maruz kaldıkları şiddet (tehdidi) sebebiyle de Orta Doğu dışına göçmek zorunda kaldılar. 1940 yıllarda da genişleyen Ermeni nüfusuna sahip Sivas gibi vilayetlerde cemaat seyreltilemeye çalışıldı. Varlık Vergisi, 6-7 Eylül, 1980'ler, Hrant Dink ve en son Sevag Balıkcı cinayeti, Ermeni vücutların nasıl 'yabancı,' 'şüpheli' ve hatta 'tehlikeli' muamelesi gördüklerinin kimi delilleridir.

Süryani/Keldanilerle ilgili de benzer bir tablo var elimizde aslında. Bu gruplara karşı kıyımlar, 1840'larda Bedirxan katliamlarına kadar uzanır. Seyfo sonrasında ise Simmele Katliamı (1933), Enfal (1986-89) felaketlerini yaşayan Asuriler, en son geçtiğimiz yıllar içerisinde bu kez de Suriye ve Irak'ta IŞİD kırımının ve sürgünün hedefi oldular. Êzidî deneyimi de pek farklı değil aslında. Erken modern/modern tarihi bir yana bırakırsak, 1830'larda aralarında Bedirxan'ın da bulunduğu, Sünni Kürt beylerinin Botan, Revanduz ve Sinjar'da kıyımlarının kurbanı oldular. 1838 sonrası ise, Diyarbakir, Musul valileri gibi merkezi devlet yetkililerinin başında bulunduğu ancak yerli Müslümanların da iştirak ettiği katliamlar başlayacaktı. Bu kıyımların belki de en büyüğü VI. Ordu Komutanı Müşir Ömer Vehbi tarafından 1892'de gerçekleşir. Sinjar ve Şeyxan da on binden fazla Êzidî katledilir, bir kısmı din değiştirmeye zorlanır, Êzidîlerin kutsal mekanı Laleş işgal edilir. Daha fazla tarihi 'detaya' boğmadan son üç buçuk yıldır Şengal Êzidîlerine karşı IŞİD eliyle yürütülen soykırım ile bitireyim.

Buradan teleolojik bir sonuç çıkardığım sanılmasın. Hiçbir toplu şiddet hareketi kaçınılmaz, önlenemez değildir. Esas vurgulamak istediğim iki nokta var: Birincisi, modernleşen devlet ve daha sonra da ulus devletlerde azınlık kavramı sadece söylemsel bir kategori olarak inşa olmamıştır. Bu kavramın gerçekliğe dönüşmesinde şiddet büyük rol oynamıştır. Ermeniler,

Süryani/Keldaniler ve Êzidîlerin deneyimleri bu durumun en yakıcı örnekleridirler. İkincisi, ise bugünden geriye bakıldığı zaman Orta Doğu'nun sosyal, kültürel, dini 'türdeşleşmesinde' öncesi ve sonrasında Birinci Dünya Savaşı soykırımlarının oynadığı rol.

Kısacası Ermeni Soykırımı sadece Ermeni Soykırımı değildir, aynı zamanda defaten şiddete, tehdidine maruz kalmaktır. Sembolik ve demografik olarak azınlıklaştırılmaktır; ve de Orta-Doğu'nun Müslümanlaşmasının en önemli bir dönüm noktasıdır.

Soykırımın değişik hayatları

Ermeni Soykırımı sadece '1915-1917' Ermeni Soykırımı değildir. Soykırımların, daha genel olarak insan ürünü felaketlerin bir değil, birçok değişik hayatları vardır. En başta tabii ki fiili, fiziki imha, ölüm anı olarak vardılar. Sonrasında bir post-travmatik süreç, yas tutma anı olarak yaşarlar; sıkça boşluğu peşinizi bırakmayan bir kayıp hissi olarak hayat bulurlar. Neredeyse tüm örneklerde imhacı şiddet nihayetinde inkar olarak yeniden doğar. Ve maalesef 70 yıla yakın bir süredir resmi inkar siyasetinde ısrar sürmektedir.

Ermeni Soykırımı umulmadık yerlerde başka hayatlar da bulmuştur kendine. Unutmamak gerekir ki, soykırım ve benzeri felaketler bir tek mağdurların değil, hem gerçekleştikleri sosyal ve fiziksel uzam hem de o uzamda varlıklarını sürdüren topluluklar üzerinde derin izler bırakır. Bu travmadan sadece kurtarıcılar, kenarda durup seyredenler değil, ironik biçimde fail konumunda olan kişi veya topluluklar da payını alır. Travmanın hafızası ise doğrusal bir hat izlemez. Uzun süreler suskunlukta varlığını sürdürüp, uzun bir zaman sonra 'dün gibi' ortaya çıkarılabilir hatırlama. Burada vereceğim iki örnekte farklı dönemlerde farklı konumlar almış grupların paralel mağduriyetler üzerinden Ermeni felaketini o günde 'canlandırmasıdır.' Bunun belki en dehşetli örneklerinden biri 1937'de Demenan aşiretinin büyük ölçüde 'imha edildiği' Laç Deresi Katliamı'na atıfla söylenen Derê Laçi ağıdındaki şu dizelerdir. Ağıtta devlet yanında yer alan aşiretlere şöylesi bir gönderme ile seslenilir:

“Sima ke teseliya xo ma ra gurete

Meste-birre halê sima jê halê Hermenian o”

“Ordu işimizi bitirince yarın sıra size gelecek

Sizin de haliniz tıpkı Ermenilerinki gibi olacak”

Bu Derê Laçi ağıtının Dersim Katliamı'nın çok sonrasında derlenmiş bir versiyonu. Her halükarda ağıttaki iddia retrospektif de olsa doğru çıkacaktır.

Daha ilginç olanı ise 1990'lardan sonra Kürtler arasında Ermeni Soykırımı hafızasının geri çağırılmasıdır. Bu geri çağırma yukarıdaki Dersim ağıtındaki gibi salt mağduriyet paralelliği kurmak olarak hayat bulmadı, aynı zamanda mağduriyetini açıklayan bir pişmanlık olarak şekillendi. Bunun bir nedeni, Kürt siyasal hareketinin kültürel çoğulculuk söylemiyse, bir diğeri ise özellikle 1990'lı yıllarda Kürtlerin kendilerine uygulanan sistematik şiddet ve baskıdır. Bir başka deyişle, yeni kuşak Kürt entelektüeller ironik bir şekilde kendi mağduriyetleri üzerinden Ermeni mağduriyetini hatırlamaya, yeniden anlamlandırmaya başladılar ve Ermeni Soykırımı'nı da kendi mağduriyetlerini açıklayan ve öne çıkaran bir tarihi öncül olarak yorumladılar. Dolayısıyla Ermeni Soykırımı sadece Ermeni cemaatlerinin toplumsal hafızasında yeni hayatlar bulmadı, özellikle felaketlerin yaşadığı bölgedeki topluluklar kendi deneyimlerini yorumlamak için o felakete yeni anlamlar, yeni hayatlar verip yaşattılar, yaşatıyorlar.

Son olarak, cezasızlıkla felaketlerin katmerleşerek, yapanın yanına kar kaldığı Türkiye'de, soykırım hiçbir zaman 'bir ayıp,' 'geçmişimizdeki bir karadelik' olarak görülmedi. Tersine, inkarcılıkta direten devletin idari aklında hakiki ya da varsayılan sorunlara, tehditlere ve krizlere müdahale çantasının bir kenarında nihai, meşru, işe yaradığı tecrübeyle sabit bir edevat olarak durdu. Dahası, son iki yıldır görüyoruz ki, iktidara yakın ve hatta hükümet

içerisindeki kişilerin ağzından kanlı geçmiş 'tehdit' olarak da yeni bir hayat buluyor. Yani, bu haliyle bir sindirme, had bildirme, susturma aracı olarak diriliyor. Aslında bu tavır da felaketler silsilesinin bir izdüşümü, devamı durumudur. Bu tabloda devlet aklının (kök-kazıcı) şiddetini devlet/millet kurucu bağlamda değil, ancak 'düzen' koruyucu ve günü kurtarıcı bir yönetme aracı olarak kullandığını görüyoruz.

Bitirirken

Bu yazıda Ermeni Soykırımı'nın dar tarifle 1915-17 arasında 'etnik' Ermenilerin imhası dışındaki geniş bağlamı, tarihsel süreci ve bu felaketin değişik zaman ve uzamlarda bulunduğu farklı yaşam şekillerini ele almaya çalıştım. Birçok yönüyle eksik tabii ki; hem değindiğimden çok daha fazla ve geniş anlamlar kazanmış bir felakettir Ermeni Soykırımı, hem de bu tartışmanın içerisinde ele alınması gereken kimi gruplar, özellikle de Pontus ve Küçük Asya Rumları ağırlıklı olarak yaşadıkları bölgeler benim uzmanlık alanım olmadığı için dışarıda kaldı.

Ermeni Soykırımı yukarıda anlattığım süreçlerin, hayatların, olayların dipnotu, herhangi bir parçası değil, ağırlık merkezidir. Ermeni Soykırımı sadece geçmiş bir felaket değil, aynı zamanda bugündür de!

Kaynak: bianet.org